

Tilburg University

Kerk en credietcrisis

Schoot, H.J.M.

Published in:

Een katholieke kerk met toekomst

Publication date:

2012

Document Version

Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Schoot, H. J. M. (2012). Kerk en credietcrisis: contra 'woeker en wanhoop'. In G. A. F. Hellemans, & J. van den Eijnden (Eds.), *Een katholieke kerk met toekomst* (pp. 45-54). (Theologische Perspectieven; No. 8). 2vm.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

KERK EN CREDIETCRISIS Contra 'woeker en wanhoop'

Henk J.M. Schoot

Eén van de meest interessante vragen die de kredietcrisis vanuit theologisch opzicht heeft opgeworpen, is wel de vraag naar de relatie tussen de op het oog waarde vrije, seculiere markt van geld en goederen, en ethische en religieuze waarden. Hoe moeten we geld zien? Als een neutraal ruilmiddel, als bezit, als potentieel vruchtbaar kapitaal? Is geld, winst een doel in zichzelf, of een middel om goederen – in de ruime zin van het woord – aan te schaffen en te verdelen? En hoe belangrijk is de rol van onderling vertrouwen en regelgeving? Het woord krediet zegt het immers al: deze crisis is gemoeid met geloof en vertrouwen, en heeft hoe dan ook met meer te maken dan met neutrale calculatie alleen. Er speelt ook in mee wie de mens is, en op welke wijze arbeid prioriteit heeft boven kapitaal.

De meest in het oog springende ingrediënten van de kredietcrisis zijn te gemakkelijk verstrekte leningen en hypotheekleningen, banken die omvallen of met (veel) belastinggeld overeind gehouden moeten worden, een bonuscultuur die ertoe leidt dat onverantwoorde risico's worden genomen, winstbejag dat ten koste gaat van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, en woekerrentes en woekerwinsten. Burgers en bedrijven verliezen tegoeden, en kunnen niet langer rekenen op het kunnen lenen van geld om te investeren. En de kredietcrisis leidt in de eurozone bovendien tot een monetaire crisis, die landen in de problemen brengt, aanzet tot draconische bezuinigingen, en de onderlinge solidariteit onder druk zet.

In deze bijdrage wil ik graag in het kort nagaan in welk opzicht geloof en kerk relevant kunnen zijn voor de economische crisis waaronder we momenteel lijden. Ik zal dat doen vanuit het concrete gezichtspunt van geld. Hoe wordt er in de christelijke traditie over geld gesproken, en kunnen we daar in onze tijd ons 'voordeel' mee doen? Ik stel deze vragen vanuit de overtuiging dat alleen een kerk die in gesprek is met de maatschappij over de grote problemen die ons bezighouden toekomst heeft, en vanuit de overtuiging dat een dergelijk gesprek heel vruchtbaar zou kunnen zijn. Maar ook vanuit de overtuiging dat dit een onderwerp is dat past bij Jozef Wissink, betrokken als hij was en is bij de diaconale dimensie van de kerk en bij de Franciscaanse beweging.

Een eerste, begrijpelijke reactie zou kunnen zijn, dat de christelijke traditie niets met geld te maken heeft. Gaat het in het geloof niet allereerst om de relatie tussen God en mensen, en is geld niet juist een realiteit die verdeelt in plaats van verbindt, oproept tot concurrentie in plaats van samenwerking? De H. Franciscus staat er om bekend dat hij geld niet meer wilde aanraken, misschien wel omdat hij er niet langer door besmet wilde zijn. Vrijwillige armoede brengt de mens op het spoor van God, terwijl rijkdom de intocht in Gods rijk alleen maar bemoeilijkt. Meer dan een neutrale houding, spreekt hier een negatieve houding ten opzichte van geld uit. Zegt Jezus in de Bergrede niet: "Verzamel voor jezelf geen schatten op aarde: mot en roest vreten ze weg en dieven breken in om ze te stelen. Verzamel schatten in de hemel, daar vreten mot noch roest ze weg, daar breken geen dieven in om ze te stelen. Waar je schat is, daar zal ook je hart zijn" (Mt 6, 19-21). Het hart van de kerk is niet bij geld, het hart van het geloof ligt bij God.

Er zijn mensen die het bezit van (veel) geld als een teken van genade beschouwen. Welstand duidt erop dat God de bezitters ervan gunstig gestemd is, zo zou de gedachte kunnen zijn. Je kunt zien, dat ze bij God in de smaak vallen. Als je, zo oppert Kathryn Tanner, beide werkelijkheden even reduceert tot de trefwoorden 'geld' en 'genade', dan is in die visie geld

een duidelijk teken van genade, en leidt genade tot geld.¹ Maar je kunt het ook anders zien. Zoals Jezus, die van mening is dat het voor een rijke moeilijker is om het koninkrijk der hemelen binnen te gaan dan voor een kameel om door het oog van de naald te kruipen. Die laatste vergelijking moet je overigens letterlijk nemen, omdat er naar verluidt in de tijd van Jezus in Jeruzalem een poort was die de bijnaam ‘het oog van de naald’ droeg. Misschien geldt voor Jezus en Franciscus dus misschien wel het tegendeel: het zijn de armen die in de gunst van God staan. Tanner concludeert in ieder geval dat, anders dan we misschien geneigd zijn om te denken, genade alles met geld heeft te maken, omdat geld in genade zijn grootste uitdager en criticus vindt. Je kunt niet God dienen én de mammon. En genade is juist genade omdat het ‘gratis’ is; het is onbetaalbaar.

Toch is het ook waar dat de wereld van het geld voor belangrijke metaforen zorgt die in de christelijke traditie worden gebruikt om het heil dat van Godswege wordt verwacht onder woorden te brengen. We spreken immers niet alleen van ‘heilsgeschiedenis’, maar ook van ‘heilseconomie’. Dat begrip brengt tot uiting dat naar de overtuiging van de christen er door God ‘goederen’ worden uitgedeeld en in het vooruitzicht gesteld. In het verleden zijn die ‘goederen’ misschien wat al te dingmatig opgevat, terwijl wij er tegenwoordig van overtuigd zijn dat die goederen hun oorsprong vinden in het hoogste goed dat God zelf is, en daar soms ook mee samenvallen. De vergeving van zonden die leven en sterven van Christus mogelijk heeft gemaakt, wordt vergeleken met het kwijt schelden van een schuld. Verlossing is een metafoor met de financiële connotaties van loskoop, *redemptio*. In de traditie wordt Christus gezegd het heil te hebben ‘verdiend’, op grond van zijn onverschuldigde dood. En een theoloog als Anselmus, die nadenkt over de wijze waarop de mens weer in het reine kan komen bij God, spreekt voortdurend in termen van ‘betalen’ en ‘genoegdoening geven’ (*Cur Deus Homo*). Weinig bekend is bijvoorbeeld ook dat de bevrijding van Israël uit Egypte, die toch model staat voor het heil dat Christus brengt, een bevrijding is uit schuldslavernij. Immers, de zeven magere jaren van hongersnood brachten Jacob en zijn zonen in Egypte, en uiteindelijk was in Egypte en Kanaän al het geld op omdat het was gebruikt om voedsel bij de farao te kopen. Vervolgens werd het vee afgestaan, en ten slotte het lichaam en de akkers (Gen 47). En als de uittocht uit Egypte een bevrijding uit de schuldslavernij is, dan geldt dat ook voor de bevrijding door leven en dood van Christus. Christus geeft zijn leven als losprijs voor velen (Mk 10). Paulus zegt: hij heeft ons vrijgekocht, Christus betaalt onze schuld, geeft genoegdoening voor onze zonden. Maar ‘genoegdoening’, zo kunnen we bij Thomas van Aquino lezen, ‘werkt’ alleen binnen een relatie van liefde.²

Omdat God een God van bevrijding is, legt dat bovendien Israël en de kerk restricties op in de omgang met geld. Zo zingt Psalm 15:

“Heer, wie mag gast zijn in uw tent,
wie mag wonen op uw heilige berg?
Wie de volmaakte weg gaat en doet wat goed is,
wie oprecht de waarheid spreekt.
Hij doet aan lasterpraat niet mee,
hij benadeelt een ander niet
en drijft niet de spot met zijn naaste.
Hij veracht wie geen achtung waard is,
maar eert wie ontzag heeft voor de HEER.

¹ Kathryn Tanner, *Economy of Grace*, Minneapolis, Fortress Press, 2005. Zie ook Herman van Well, “Geld”, in: H. Crijns e.a., *Barmhartigheid en Gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*, Uitgeverij Kok, Kampen, 2004, 356-361.

² Zie mijn “Actuele hermeneutische aspecten van de soteriologie van Thomas van Aquino”, Jaarboek 2009 Thomas Instituut te Utrecht, Utrecht, 2010, blz. 61-79.

Zijn eed breekt hij niet, al brengt het hem nadeel,
voor een lening vraagt hij geen rente,
hij verraadt geen onschuldigen voor geld.
Wie zo doet, komt nooit ten val.”

In de christelijke, zoals ook in de islamitische traditie, is er een lange geschiedenis van regelgeving rond rente; in beide tradities betekent het woord voor rente (Latijn: usuria, Arabisch: riba) tegelijkertijd ook woekerrente. In het boek Leviticus wordt een expliciet verband gelegd tussen de uittocht en de bevrijding uit deze schuldsavernij, en het lenen van geld. “Wanneer een van jullie tot armoede vervalt en zich niet kan handhaven, moet je hem bijstand verlenen, zoals je ook een vreemdeling zou helpen die bij je te gast is; je mag hem niet laten verkommeren. Toon ontzag voor je God en laat je volksgenoten niet verkommeren. Wanneer je een volksgenoot iets leent, mag je hem vooraf noch achteraf rente vragen. Je mag van hem geen rente vragen als je hem geld leent, en geen winst maken als je hem voedsel geeft. Ik ben de HEER, jullie God, die jullie uit Egypte heeft geleid om jullie Kanaän in bezit te geven en jullie God te zijn” (Lv 25). En zie ook de bepaling uit Exodus: “Vreemdelingen mag je niet uitbuiten of onderdrukken, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest in Egypte. Weduwen en wezen mag je evenmin uitbuiten. Doe je dat toch en smeken zij mij om hulp, dan zal ik zeker naar hen luisteren: ik zal in woede ontsteken en ieder van jullie doden, en dan zullen jullie eigen vrouwen weduwe worden en jullie kinderen wees. Als je geld leent aan iemand van mijn volk die armoede lijdt, gedraag je dan niet als een geldschietter en vraag geen rente van hem” (Ex 22).

Veel concilies in de geschiedenis van de kerk hebben zich uitgesproken over rente en woeker. Vanaf het concilie van Nicea uit 325 is dat het geval. In 1140 werd woeker canoniekrechtelijk verboden, en op het concilie van Lateranen IV (1215) werden zware en excessieve rentes veroordeeld. Scholastieke theologen beschouwen geld als een ruilmiddel en niet als een doel in zichzelf. Het was daarom in hun ogen onnatuurlijk en dus ongerechtvaardigd om geld te gebruiken om er geld mee te verdienen. Rente vragen is alleen geoorloofd in het kader van een ruil waarbij reële goederen betrokken waren. Geld verdienen met geld is verboden.³ Want, zelfs al stop je het in de grond, geld kan niet groeien, zoals een varken dat wordt opgefokt, of vruchten voortbrengen, zoals een fruitboom die wordt gevoed en gesnoeid. Wil je toch dat geld vruchten voortbrengt, dan gebruik je het op onnatuurlijke wijze en als doel in zichzelf, in plaats van als middel tot ruil.⁴ In de middeleeuwen werd de woekeraar als een grotere zondaar beschouwd dan de godslasteraar, of degene die zich aan sodomie schuldig maakte. Wie zich eraan schuldig maakte kon niet in gewijde grond worden begraven, en een priester moest in de lekenstand worden teruggebracht.⁵

³ Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II 78.1: een prijs vragen voor geleend geld is als zodanig onrechtvaardig, omdat er iets verkocht wordt wat niet bestaat. Geld lijkt immers meer op wijn of tarwe, dan op een huis. Je kunt alleen het gebruik van een huis verkopen en het toch in eigen bezit houden (= verhuren), maar als je het gebruik van wijn of tarwe verkoopt, dan verkoop je de consumptie ervan. Geld is uitgevonden, zegt Aristoteles herhaaldelijk, om ruil mogelijk te maken, en het gebruik van het geld daarbij onttrekt het aan het bezit van degene die het geld inbrengt. Maak je toch een onderscheid tussen het gebruik en de consumptie of de ontvreemding van een zaak zoals wijn, tarwe of geld, dan verkoop je dezelfde zaak twee keer, of je verkoopt iets wat niet bestaat. En dat is onrechtvaardig. Thomas citeert o.m. Ex 22,25 en Ps 15.

⁴ Zie de bijdrage van Luke Bretherton aan de zeer interessante bundel uitgegeven door Angus Ritchie, getiteld “Crunch Time: A Call to Action”, ook met werk van Maurice Glasman, John Milbank en Vincent Rougeau, Contextual Theology Centre, 2010: “Neither a borrower nor a lender be”? Scripture, usury and the call for responsible lending”, 17-34, blz. 30.

⁵ Een teken van de blijvende gevoeligheid op dit punt is wel het feit dat in de Catechismus van de Katholieke Kerk (nr. 2269), woeker wordt geschaard onder indirecte doodslag: “De sjacheraars, van wie de woekerpraktijken de honger en de dood van hun broeders veroorzaken, begaan indirect doodslag; ze zijn er verantwoordelijk voor.”

Men zegt wel dat er in de islamitische traditie drie redenen zijn waarom rente verworpen wordt. Rente versterkt de neiging dat rijkdom zich ophoopt bij een klein aantal mensen, en vermindert daarom de zorg van de mens voor zijn of haar medemens (1). Als er geen sprake is van risico voor degene die geld uitleent, dan mag er geen winst gemaakt worden met financiële activiteiten (2). De verwerving van rijkdom door rente is egoïstisch van aard, in vergelijking met rijkdom die men verwerft door hard te werken.

In de christelijke traditie zijn er drie kernbezwaren tegen excessieve, woekerrente, die hiermee een sterke gelijkenis hebben. Woeker is liefdeloos, bevordert gierigheid, en heeft onwenselijke sociale consequenties.

Het is niet moeilijk om te ontdekken hoezeer deze en dergelijke regelgeving geworteld is in de verkondiging van Jezus zelf. Boven is al gewezen op een passage uit de Bergrede, waarin Jezus de aardse schatten tegenover de hemelse schatten plaatst. In diezelfde Bergrede zegt Jezus ook duidelijk, dat niemand twee heren kan dienen: “Jullie kunnen niet God dienen én de mammon” (Mt 6, 24). De parabel van de rijke vrek en de arme Lazarus is ook duidelijk over het lot van rijken die hun rijkdom voor zichzelf houden en niet uitdelen (Lk 16, 19-31). En in de parabel van de rijke man die een rentmeester had, raadt Jezus zijn toehoorders aan om vrienden te maken met behulp van de valse mammon, “opdat jullie in de eeuwige tenten worden opgenomen wanneer de mammon er niet meer is”, en om dus betrouwbaar te zijn in de omgang met geld en schulden (Lk 16, 9 e.v.). Jezus verricht een radicale oproep aan zijn leerlingen: “Verkoop je bezittingen en geef aalmoezen. Maak voor jezelf een geldbuidel die niet verslijt, een schat in de hemel die niet opraakt, waar een dief niet bij kan en die door geen mot kan worden aangevreten. Waar jullie schat is, daar zal ook jullie hart zijn.” (Lk 12, 33-34). Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat het boek Handelingen van de eerste christenen bericht: “Allen die het geloof hadden aanvaard, bleven bijeen en hadden alles gemeenschappelijk. Ze verkochten al hun bezittingen en verdeelden de opbrengst onder degenen die iets nodig hadden. Elke dag kwamen ze trouw en eensgezind samen in de tempel, braken het brood bij elkaar thuis en gebruikten hun maaltijden in een geest van eenvoud en vol vreugde.” (2, 44-46). Geloof, gemeenschappelijk bezit, uitdelen, eredienst, het brood breken en een geest van blijdschap horen bij elkaar en versterken elkaar.

De grote vraag is nu, wat de betekenis van deze tradities kan zijn voor het omgaan met de financiële crisis van onze tijd. Is de markt wel zo neutraal als velen willen doen geloven? Kan de markt zichzelf wel reguleren, of trekt zonder toezicht en regulering de zwakste partij altijd aan het kortste eind? Is winstbejag het enige doel van werk en onderneming? Wat heeft het primaat, de markt of de samenleving? Is er een middenweg tussen markt en staat, via het maatschappelijk middenveld mogelijk? Bestaat de markt uit concurrerende individuen die naar believen contracten met elkaar sluiten, waarbij het voordeel van de één het nadeel van de ander betekent? Of bestaat onze samenleving en dus onze (financiële) economie bij de gratie van wederkerigheid en gezamenlijk belang.

Over één ding is iedereen het inmiddels wel eens, getuige het feit dat zelfs De Telegraaf op de voorpagina kopte: “De echte oorzaak van de kredietcrisis: uw hebzucht” (22 september 2008). Gordon Gekko’s uitspraak “Greed is good” is inmiddels achterhaald, en de aandelen van Paulus stijgen weer: “Geldzucht is de wortel van alle kwaad” (1 Tim 6,10). Er moet toch een relatie zijn tussen wat moreel niet goed is, en wat economisch niet goed is. Met andere woorden: is de crisis niet ook veroorzaakt doordat dat evenwicht zoek was, en het moreel verkeerde als economisch goed werd beschouwd, zoals zelfverrijking, ijdele speculatie, en woekerwinsten. Het tijdschrift Intermediair schreef: “Na een kwart eeuw bevrijd, keert de hebzucht waarschijnlijk terug naar de plaats waar hij volgens velen altijd heeft thuisgehord: te midden van de andere zes katholieke hoofdzonden” (9 oktober 2008). En die zogenaamde bevrijding moet volgens de katholieke theoloog Tina Beattie gezien worden in relatie tot het

verlies aan mysterie en transcendentie in de moderne samenleving.⁶ Zij omschrijft de moderne westerse cultuur als ontevreden, depressief en opgefokt. Ze legt een verband met de nadruk op zonde, negativisme en controle die na de middeleeuwen is ontstaan. En wanneer die cultuur zijn oriëntatie op mysterie en transcendentie verliest, dan wordt het oerverlangen gevangen gezet en verwordt het tot neurose en een extra sterke aandrang tot consumptisme en hebzucht. Er is sprake van een wanhope zoektocht naar verwerving, terwijl we genade, vrijheid en geestelijke bloei nodig hebben.

De katholieke kerk vervult de laatste decennia een kritische rol ten aanzien van het ongebreidelde kapitalisme en het 'complexe fenomeen van economische en financiële globalisatie'.⁷ Voorafgaand aan de grote financiële crisis waarschuwde zij zelfs hiervoor. Enerzijds heeft de totstandkoming van de globale kapitaalmarkt economische groei mogelijk gemaakt, maar anderzijds heeft de toegenomen mobiliteit ervoor gezorgd "dat het risico op financiële crisissen is toegenomen. De financiële sector, die het volume van financiële transacties in ruime mate het volume van de reële transacties heeft zien overstijgen, loopt het risico om zich te ontwikkelen volgens een mentaliteit die enkel zichzelf als referentiepunt heeft, zonder band met de echte fundamenten van de economie."⁸ Geldeconomie en reële economie dreigen uit de pas te gaan lopen, met mogelijk ernstige gevolgen, zo wordt in 2004 gewaarschuwd. En niet ten onrechte, zo is gebleken, integendeel.

Paus Benedictus XVI doet in zijn meest recente encycliciek "Caritas in veritate" enkele bijzonder behartenswaardige uitspraken over de financiële en economische crisis van onze tijd.⁹ De paus roept op tot een hervorming van de internationale economie en van het geldwezen. Hij vindt deze hervorming urgent, "opdat het concept van een familie van volken werkelijk concreet vorm gegeven kan worden." Hij bepleit de vorming van een echt politiek wereldgezag, dat zich consequent houdt aan de beginselen van subsidiariteit en solidariteit, onder meer om de wereldeconomie richting te geven, de getroffen economieën te saneren en verergering van de crisis te voorkomen (67). Enkele paragrafen hiervóór had hij al geanalyseerd dat het geldwezen "als zodanig behoefte heeft aan een noodzakelijke vernieuwing van de structuren en doelstellingen van de manier waarop het functioneert, waardoor in het verleden de reële economie behoorlijk beschadigd is. Zo kan het dan weer een instrument worden dat gericht is op betere opbouw van welvaart en op ontwikkeling." (65). De paus maakt duidelijk dat het geldwezen geen doel in zichzelf is, of een onafhankelijk bestaan zou moeten leiden. Integendeel, het gehele geldwezen moet gericht zijn op de ondersteuning van de ware ontwikkeling. Spaarders mogen niet bedrogen worden, coöperatieve kredietverenigingen zijn voorbeelden van verstandige liefde op economisch

⁶ Tina Beattie, "Thomas for our Time. From crisis to creativity – discovering grace in the credit crunch", Cradwell Lecture, Liverpool, 7 mei 2009: <http://sites.google.com/site/tinabeattie/>.

⁷ *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, nr. 361.

⁸ *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, nr. 368. De volgende paragraaf is ook zeer pertinent: "Een financiële economie die een doel op zich is, is gedoemd om met haar eigen doelstellingen in botsing te komen, omdat zij niet langer met haar eigen wortels in verbinding staat en omdat zij het zicht op haar eigen constitutief doel heeft verloren. Met andere woorden, zij heeft vaarwel gezegd aan haar oorspronkelijke en essentiële rol van dienstbaarheid aan de echte economie en uiteindelijk ook aan het bijdragen tot de ontwikkeling van de personen en de menselijke gemeenschap. (...) De plotse versnelling van deze processen (...) maakt het meer dan ooit dringend dat institutionele oplossingen worden gevonden die effectief de stabiliteit van het systeem kunnen bevorderen, zonder daarbij schade te berokkenen aan zijn potentieel en efficiëntie. Het is daarom noodzakelijk om een normatief en regulerend kader in het leven te roepen dat de stabiliteit van het systeem in al zijn onderdelen beschermt, om de concurrentie aan te moedigen tussen de intermediairen en om de grootste mogelijke transparantie ten voordele van de investeerders te garanderen."

⁹ Paus Benedictus XVI, Encycliciek *Caritas in veritate*, over de integrale ontwikkeling van de mens in liefde en waarheid, *Kerkelijke documentatie* 37/6, Utrecht, september 2009. Zie ook de analyse door Hub Crijns, "Economische crisis en de Sociale Leer van de R.-K. Kerk in 2010", in *OndersteBoven*, Een uitgave van Arbeidspastoraat DISK, 2010/4, 49-64.

terrein, schandelijke speculatie ten koste van de zwakkeren dient met regulering bestreden worden, nieuwe financieringsvormen voor ontwikkelingsprojecten moeten ontwikkeld worden, en microfinanciering dient te worden aangemoedigd, contra de gevaren van woeker en wanhoop.

Voor de encycliek als zodanig geldt dat het begrip van de liefdevolle en genadige God, die uit zijn goedheid de mens heeft geschapen voor de gave van zijn goedheid, het allesoverheersende uitgangspunt voor deze beschouwingen vormt. Gods vrijgevege genade is de inspiratiebron voor het spreken over de ontwikkeling van de mens, ook in het opzicht van economie en financiën. Het is de mens die het eerste te beschermen en benutten ‘kapitaal’ is (25), en ook daarmee gebruikt de schrijver een metafoor uit het geldwezen voor antropologische doeleinden. Op zichzelf is geld een goed middel, terwijl het terrein van de economie noch als moreel neutraal noch als in essentie onmenselijk en antisociaal is te beschouwen (36). Al het economische en financiële handelen van de mens, zoals investeren, is behalve een technologisch proces ook menselijk en ethisch handelen, en moet dus beantwoorden aan de waarden en normen die daarvoor gevonden worden (40). In een passage gewijd aan het begrip ‘ontwikkeling’ zoals Paus Paulus VI dat hanteerde, lijkt de encycliek de kredietcrisis op de korrel te nemen. “Winst is nuttig als middel tot een doel dat zin verleent aan zowel de wijze van het verkrijgen als aan het gebruik ervan. Het exclusief gericht zijn op winst loopt, als die op onjuiste wijze wordt verkregen en het einddoel niet het algemeen welzijn is, het gevaar bezit te vernietigen en armoede teweeg te brengen.” (21). Winst moet in dienst staan van het algemeen welzijn. Als doel geeft algemeen welzijn zin aan arbeid en geld, maar de dingen lopen verkeerd wanneer geld (of arbeid) een doel in zichzelf gaan vormen. De kredietcrisis leert dan dat het vergaarde geld kan verdwijnen als sneeuw voor de zon, en mensen direct of indirect tot armoede kan veroordelen. Direct wanneer het gespaard geld betreft, of indirect wanneer mensen ernstige gevolgen ondervinden van de economische crisis die ontstaat.

De kredietcrisis zelf moet geduid worden als zonde: “Op de lijst van terreinen waarop de schadelijke gevolgen van de zonde duidelijk zijn, staat reeds lange tijd ook dat van de economie. Ook onze tijd levert ons daarvoor duidelijk bewijs. De overtuiging zichzelf genoeg te zijn en in staat te zijn het in de geschiedenis aanwezige kwaad alleen door het eigen handelen te kunnen overwinnen, heeft de mens ertoe verleid het geluk en het heil te zien in immanente vormen van materiële welstand en sociaal engagement. Verder heeft de overtuiging dat de economie autonomie vereist en geen morele “beïnvloeding” mag toelaten de mens ertoe gebracht het werktuig van de economie op ontwrichtende wijze te misbruiken.” (34). De toonzetting is ook verderop onverminderd kritisch, waar de te grote invloed van investeerders en aandeelhouders op de hak genomen wordt, en aandacht gevraagd wordt voor de belangen van werknemers, toeleveranciers, consumenten, het milieu en de bredere sociale omgeving: “De internationale kapitaalmarkt biedt vandaag de dag inderdaad een grote speelruimte waar het activiteiten betreft. Tegelijk groeit echter ook het bewustzijn van de noodzaak van een verder reikende “sociale verantwoordelijkheid” van de onderneming. (...) Men moet vermijden dat financiële middelen gebruikt worden voor speculatie en dat men toegeeft aan de bekoring alleen winst op korte termijn te zoeken zonder te denken aan de duurzaamheid van de onderneming op lange termijn, het nut van de investering voor de reële economie, en de zorg voor passende en geschikte bevordering van economische initiatieven in ontwikkelingslanden.” (40)¹⁰

¹⁰ Opvallend afwezig in de encycliek zijn uitspraken over de schuldcrisis van ontwikkelingslanden. Zie daarvoor het *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, Libreria Editrice Vaticana, 2004, nr. 450, blz. 267, waar het kerkelijk leergezag een verband legt met o.m. de fluctuatie van de wisselkoersen en financiële speculaties.

Men kan veilig de stelling aanvaarden dat de encycliek “Caritas in veritate” één groot pleidooi is voor het normeren van de (geld)economie met behulp van de waarden van gerechtigheid, liefde en solidariteit. In dit verband is een hoopvol teken hoezeer op verschillende plaatsen in de wereld burgerbewegingen zijn ontstaan die werk willen maken van hun burgerverantwoordelijkheid op het terrein van economie en financiën. Deze organisaties staan bekend onder de algemene noemer van ‘citizens organising foundation’, en kent in Groot-Brittannië bijvoorbeeld de benamingen ‘Citizens UK’ en ‘London citizens’.¹¹ Deze beweging heeft ook de aandacht en belangstelling van theologen als John Milbank getrokken, omdat deze beweging duidelijk wil maken dat het de armen zijn die ten onrecht de rekening moeten betalen om banken overeind te houden; banken die zich soms zelf schuldig maken aan woekerpraktijken waarvan juist armen de dupe worden. In Londen kent de beweging meer dan honderdvijftig lid-instituties: kerken, moskeeën, synagogen, scholen, universiteiten, liefdadigheidsorganisaties en vakbondsorganisaties. Zij stellen zich ten doel om op elementair niveau relaties op te bouwen en te onderhouden, en zo de leefbaarheid in de samenleving te vergroten. Gewone mensen willen samenwerken voor het algemeen belang, vanuit gedeelde waarden als het nemen van verantwoordelijkheid en wederzijds respect. Het meest in het oog springende onderdeel van het programma van deze Engelse beweging, is het pleidooi om voor kredietrente bij wet een plafond van 20% vast te stellen. Ook worden voorstellen gedaan voor een rechtvaardig (minimum)uurloon (*Living Wage*), en voor de inrichting van een wijkgebonden (krediet)banksysteem met een omvang van 1% van de staatssteun voor de commerciële banken. Met het eerste en het laatste stellen zij zich daarom op in de traditie van de grote godsdiensten in hun verzet tegen woekerrente, terwijl het tweede wordt geïnspireerd door de eerste sociale encyclieken van de R.K. kerk. Inmiddels hebben verschillende instellingen het eerlijke uurloonbeleid ingevoerd; de invoering ervan door de bank Barclays kostte minder dan 1% van de betaalde bonussen, terwijl de positieve effecten voor de werkers (bijvoorbeeld om hun schuldenlast te beperken) én voor de bank zelf (bijvoorbeeld door beter gemotiveerd personeel dat minder vaak ziek is) groot zijn.

De gevolgen van de kredietcrisis zijn enorm. Eerst betrof het mensen die hun gespaarde geld verloren of hun pensioen aangetast zagen, vervolgens de mensen die nog maar moeilijk leningen konden krijgen, en ten slotte alle inwoners die de gevolgen van een bezuinigende overheid merken in het onderwijs dat minder toegankelijk wordt, of de zorg die duurder wordt, of de werkloosheid die toeneemt terwijl de sociale voorzieningen verslechteren. Alleen al van de schuldproblematiek is het bekend, dat het gezinnen ontwricht, depressie veroorzaakt en soms zelfs aanleiding is tot nog erger. Als de economie alles is geworden, en de economie in crisis is, is dus alles in crisis voor veel mensen. Dat vraagt om reflectie van velen, en zeker ook van kerk en theologie, opdat zij krediet zullen winnen.

¹¹ Zie de bijdrage van Maurice Glasman aan “Crunch Time: A Call to Action” (zie boven): “London Citizens’ Taking responsibility at a time of economic crisis’, An integrated approach to economic recovery”, 88-92.